

Dávid Géza

Karrierlehetőségek az Oszmán Birodalomban: kiből lehetett szandzsákbég?¹

Az Oszmán Birodalom tartományi szintű irányítói a beglerbégek (mírmíránok) és a szandzsákbégek (mírlivák) voltak. Kinevezésük körülményeiről, a tőlük elvárt tulajdonságokról elszórt adatok nyújtanak valamelyes eligazítást. Az is érdekes kérdés, hogy ki juthatott egyáltalán a felső vezetésbe: ezt módszeresen eddig senki nem vette számba. Erre teszek az alábbiakban kísérletet az alkormányzókra szűkítve a vizsgálódást.²

A. A törvény által szabályozott út

A 15. század második felétől sűrűsödnek meg az adatok annyira, hogy elmélet és gyakorlat szembesíthető legyen egymással. Az elmélet oldalát itt törvénykönyvek és emlékiratok képviselik, a gyakorlatát pedig az érdekelték első szandzsákbégi kinevezését őrző hivatalos bejegyzések, ritkábban egy-egy történetírói elszólás.

Először a II. Mehmednek (1451–1481) tulajdonított „törvények” között bukkan fel pár utalás arra nézve, hogy kiből lehetett beglerbég, illetve, hogy bizonyos udvari tisztségviselőknek milyen éves fizetség dukált, ha szandzsákbégként hagyták el az udvart. Azaz: „A beglerbégség négy személy útja. A mál defterdárík, a bégi [rang]ban lévő nisándzsik (kancellár), az ötszáz akcse [fizetésű] kádik és a négyszázezer akcsét elért szandzsákbégek útja.” Illetve: „Ha a mál defterdárík szandzsákot fogadnak el, négyszázötvenezer akcsét kapnak. A janicsáragának és a többi kengyel ágának³ négyszázharmincezer akcse adatik.

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2017.2.49>

¹ Jelen dolgozat akadémiai doktori disszertációm (*Török közigazgatás Magyarországon*. Budapest, 1995.) egyik fejezetének kibővített változata. Főleg az eddig feltalált adatokat rögzíti, alaposabb értékelés nélkül. Nagyon örülnék, ha kollégáim segítségével még teljesebbé válhatna a forrásbázis.

² A következőkben a magyarországi szandzsákok nevét magyarul írom, a balkániaiakat és a közel-keletiekét korabeli törökök, feltüntetve mai megfelelőjüket. Egyes anatóliai közigazgatási egységeknél szükségessé volt megközelítő elhelyezkedésüket megjelölni – egyébként többnyire könnyen megfejthető, hogy melyik mostani város forog szóban, amelyik központja volt az érintett alkormányzóságnak.

³ A szultán lova mellett haladó katonatisztek.

... S ha küszöböntől a boldogság házának agái szandzsák[bégeként] mennek ki, négyszázezerrel mennek ki.”⁴

Kiadója szerint Nagy Szulejmán idejéből származik a következő, sokkal részletesebb, de pontos dátum nélküli felsorolás arról, hogy az udvari „agák” közül kinek mekkora jövedelem járt, amennyiben szandzsák élére került. Transzkripciójában ekkor a janicsárága, a mír-i álem (főzászlóőr), a kapidzsibasi (főkapuőr), a bűjük mírahor (főistállómester), a kücsük mírahor (alistállómester), a csasnigírbasi (főétekfogó-mester), a csakirdzsibasi (főhéjász), a szipáhi agaszi (az udvari szpáhik előjárója), a szilahtárbasi (egy másik udvari lovas alakulat parancsnoka), a szeralefcsik (főtakarmányozók), a szerulúfedzszik (további udvari lovas alakulat vezetői), az aga-i araba (szekerészaga), az aga-i nán (élelmezési aga) és a szerdzsebedzsi (főfegyverkovács) volt potenciális jelölt.⁵ A párizsi Bibliothèque nationale közelebről nem megjelölt kéziratának⁶ néhány részletét publikáló Tayyib Gökbilgin nem kommentálta a szövegben feltűnő furcsaságokat, nevezetesen azt, hogy milyen feladatkört rejt a szeralefcsi, az aga-i araba és az aga-i nán tisztség. Bízva azonban a jeles török történész kompetenciájában, hosszú ideig nem kérdőjeleztem meg az olvasatok helyességét. Nem lévén kezem ügyében a vitatott párizsi kézirat, most sem kimondottan ezt teszem, azt viszont nyugodt szívvel kijelentem, hogy ezeket az alakokat javítani kell. Minden párhuzamos anyagban ugyanis a szeralefcsi helyén a szer-ulúfedzsziján-i jemín, azaz a jobboldali ulúfedzszik főnöke terminus áll, az aga-i araba helyén az aga-i gurebá-i jemín, az aga-i nán helyén pedig az aga-i gurebá-i jeszár, azaz a

⁴ Abdülkadir Özcan, Fâtih'in teşkilât kanunnâmesi ve nizâm-ı âlem için kardeş katli meselesi. *Tarih Dergisi* 33 (1980/1981 [1982]) 34, 35. A vonatkozó kézirat korábbi kiadását ld. *Kânûnnâme-i Al-i Osmân. Szultân Mehmed hân-i szânî tarafından tanzîm olunan birindzsi kânûnnâme olub Vijana Kütüphâne-i Imparatorîszinde mevdsûd nûszhaszîndan isztînszâh edilmisdir.* (A *Târih-i Osmânî Endzsümeni Medzsmuâszî* melléklete.) Isztanbul, 1330/1912; megtalálható még: Ahmed Akgündüz, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*. 1. kitap. *Osmanlı hukukuna giriş ve Fatih devri kanunnâmeleri*. Isztanbul, 1990, 317–345. Az elvben hét-nyolc évtizeddel későbbi Lutfi pasa-féle emlékirat csak 400.000 akcsét vél jogosnak a mál defterdârik számára: Rudolf Tschudi, *Das Aşafnâme des Lutfi Pascha*. Berlin, 1910, arab szöveg, 21; Mübahat S. Kütükoğlu, Lutfi paşa Âsafnâmesi. (Yeni bir metin tesisi denemesi.) In: *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. Isztanbul, 1991, 77–78.

⁵ Tayyib M. Gökbilgin, Kanûnî Sultan Süleyman'ın timar ve zeamet tevcihi ile ilgili فرمانları. *Tarih Dergisi* 17/22 (1967 [1968]) 48.

⁶ Káldy-Nagy Gyula szerint (A török állam haderejének kialakulása I. Szulejmán korára. In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc. Budapest, 1986 [1987], 174/40. jegyzet) valószínűleg az Ancien Fonds Turc 41-es kódex forog szóban.

még hiányzó két udvari lovas alakulat egy-egy vezetője szerepel.⁷ Elvben tehát összesen 14 főember számíthatott szandzsákbégi kinevezésre.

II. Szelim (1566–1574) szultán korában eggyel több, azaz 15 belső szolgálattevő jöhetett szóba törvény szerint az adott funkcióra: csaknem teljesen azonos pozíciók urai, mint akiket az imént soroltunk fel. A különbség annyi, hogy a szekbانباسي (a janicsár hadtest második embere) és a nisándzsi (a kancellária vezetője) is rákerült a listára, míg a főfegyverkovács eltűnt róla.⁸ Egy másik, nehezen meghatározható korú, de ezen részleteiben II. Szelim és III. Murád (1574–1595) uralkodásának éveire tehető kolligátumban a vonatkozó szakaszból a nisándzsi kimaradt, a szekbانباسي pedig elkülönítve szerepel.⁹ Csak a századforduló tanúja, Ajn Ali keverte újból a valójában más társadalmi csoportba tartozó fődefterdárt is a lehetséges kandidátusok közé.¹⁰

A nevezett posztok birtokosai általában előléptetésként kapták a szandzsákbégi feladatkört,¹¹ bár a janicsáragát – amint azt Stephan Gerlach és Musztafa Naima értesülése alapján Klaus Röhrborn írja – esetenként büntetésként távolították el az udvarból.¹² A többi katonai szolgálattevőnek, ideértve a ziámet-birtokosokat is, már csak akkor járt a minket most érdeklő vezetői poszt, ha kitüntették magukat.

Lássuk ezek után, mi bontakozik ki forrásainkból! Melyik fent felsorolt tisztség kapcsán tudjuk bizonyítani a tényleges meglétét az elvi lehetőségnek? S vannak-e kivételek is?

⁷ Így például: Ahmed Akgündüz, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*. 3. kitap. *Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*. İstanbul, 1991, 135, illetve a fakszimile: 137. (Ezúttal autopszia alapján állíthatom, hogy mindkétszer téves Akgündüz „araba” olvasata „gurebâ” helyett. Magyarázat nála sincs, csupán az első kötetre utal, ahol viszont a kifejezések elő sem jönnek.)

⁸ Klaus Röhrborn, *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur des islamischen Orients. Beihefte zur Zeitschrift „Der Islam”. Hrsg. von Bertold Spuler. Neue Folge, 5.) Berlin–New York, 1973, 107.

⁹ İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap Mustafa Efendi Kütüphanesi, Aşir Efendi Kütüphanesi 1004, f. 35^r; más számozás szerint 27^r. A szekbانباسي kapcsán az alábbi mondat olvasható: „a korábbi szekbانباسinak, Kara Bálinak 200.000-rel adták, aztán 30.000 akce emelésre (terakkira) kapott parancsot.”

¹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kütüphanesi 2361. f. 9^{r-v}. A pénzügyigazgatási vezetők 16. század végi előretörésére ld. Klaus Röhrborn, *Die Emanzipation der Finanzbürokratie im Osmanischen Reich* (Ende 16. Jahrhundert). *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 122 (1972) 118–139.

¹¹ A jeles „klasszikus” török történész, İsmail Hakkı Uzunçarşılı munkáiban az egyes tisztségek leírásánál rendre megemlíti ezt, továbbiakat is bevonva a körbe.

¹² Röhrborn, *Untersuchungen*, 108 (levéltári adatot nem hoz rá).

a. Janicsáraga: Egy 1503. július 9-én kelt bejegyzés szerint „Karagöz bég janicsáraga Kasztamonu¹³ mírlivája lett”.¹⁴ Haszán aga Ohriba (ma Ohrid, Makedóniában) tétele pedig 1505 szeptemberére esett.¹⁵ A 16–17. századi elbeszélő adatokra fentebb utaltam, nincs okunk, hogy ne higgyünk a két jól értesült személynek, Gerlachnak és Naimának.

b. Mír-i álem: Lutfi pasa, Szulejmán egyik nagyvezírje, emlékiratában saját magáról állítja, hogy e hivatal birtokosaként kapott kinevezést a Kasztamonui szandzsák élére.¹⁶ Bizonyosak lehetünk abban, hogy életének e fontos fordulópontjára jól emlékezett. A sikeres csaldiráni csata után, 1514 második felében Ferhád aga kapott közelebből meg nem határozott helyre bégi megbízatást.¹⁷ 1521–1522 körül két ruméliai bég, a Vidinben és a Szilisztrében (ma Szilisztra, Bulgáriában) szolgáló Meszih, illetve Musztafa neve elé írták oda ezt a rangot – mindketten igen magas, 580.000, illetve 560.000 akcsés javadalmakat élveztek; hozzájuk társul még a dél-anatóliai Tekei szandzsákban működő Ferhád is a maga 422.000 akcséjával.¹⁸

c. Kapidzsibasi: Egyszerre két kapidzsibasi is részesült ebben a kitüntetésben 1514-ben.¹⁹ Janjában (ma Ioannina, Görögországban) és Vulcsitrinben (ma Vučitrn, Észak-Koszovóban) 1521–1522 táján szolgált egy-egy korábbi

¹³ E városnak a közgondolkodásban betöltött különleges szerepére utal, hogy a *Kitáb-i müstetáb* szerzője szerint minden beglerbégnak kellett ott szolgálnia, méghozzá azt követően, hogy – mint példánk hőse is – janicsáraga volt. Az udvarban nevelkedett ifjak életpályájának alakulási lehetőségeit taglaló szakasz minket érdeklő része így hangzik: „...asztán, ahogy képességének és igyekezetének megfelelően szolgálata megnyilvánul, főistállómester, azután főkapuőr, onnan mír-i álem, onnan janicsáraga, onnan Kasztamonu szandzsák[bége lesz], onnan beglerbégség[re jut], majd miután az összes beglerbégséget birtokolta, anatóliai mírmírán, majd ruméliai lesz, majd onnan vezír és fokozatosan nagyvezír.” Ld. Yaşar Yücel, *Osmanlı devlet teşkilâtına dair kaynaklar. Kitáb-i müstetáb, Kitabu mesâlihi'l müslimîn ve menâfi'i'l-mü'minîn, Hürzü'l-mülûk*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, 3/13.) Ankara, 1988, I. 6. (A valóságban nem ismerünk olyan esetet, hogy valaki valamennyi kormányzóság élén állt volna.)

¹⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *XV–XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası. Vakıflar-mülkler-mukataalar*: (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 508.) İstanbul, 1952, 483. A leváltott janicsáragákat Uzunçarşılı szerint (*Osmanlı Devleti teşkilâtından kapukulu ocakları*. I. *Acemi ocağı ve yeniçeri ocağı*. [Türk Tarih Kurumu yayınları, 8/12¹.] Ankara, 1984², 183.) is Kasztamonuba irányították vezetőnek. (Hivatkozásai elbeszélő kútfőkre szorítkoznak.) Ő ezt Ájász pasa későbbi nagyvezírről állítja, forrás megjelölése nélkül: *Osmanlı tarihi*. II. *İstanbul'un fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, 13/16¹.) Ankara, 1975³, 547.

¹⁵ İstanbul, Belediye Kütüphanesi (ma Atatürk Kitaplığı), Muallim Cevdet yazmaları, p. 152.

¹⁶ Tschudi, *i. m.*, arab szöveg, 2; Kütükoğlu, *i. m.*, 59.

¹⁷ Ahmed Feridün, *Münseâtü'sz-szelâtîn*. I. Isztambul, 1274/1857², 411.

¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, H. 933–934 (M. 1527–1528) malî yılına ait bir bütçe örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15 (1953–1954) 303, 304.

¹⁹ Ahmed Feridün, *i. m.*, I. 411.

főkapuőr, Hüsrev, illetve Mehmed bég személyében.²⁰ Soraik közül került ki 1541. július első napjaiban Meszih, avlonjai (ma Vlorë, Albániában),²¹ 1564 áprilisában Ahmed kösztendili (ma Kjusztendil, Bulgáriában),²² illetve 1574 februárjában Davud szilisztrei bég is.²³ Majd I. Ahmed (1603–1617) kori adat mutatja, hogy a szultán kezdeményezte egy kapidzsibasi, Musztafa aga kinevezését Kasztamonu élére, hozzátéve, hogy az illető Ferhád pasa embere volt („Ferhád pasalu”).²⁴

Máskor a szerbevváb terminussal említették őket, amely arab-perzsás változata ugyanannak a szónak; közülük is össze lehet gyűjteni néhányat. A legkorábbi, Hüsrev, Aleppóban bukkan fel 1528 szeptemberében,²⁵ ketten pedig Szendrőben: 1549. áprilisi dátummal Rüsztém, illetve 1568 áprilisában Mehmed.²⁶

d. Büjük mírahor: szintén a csaldiráni hadjárat során, 1514. október 24-én (920. ramazán 5.) kapott Bijikli Mehmed bég „emir-i ahor basi” szandzsákbégi kinevezést, nem is egy, hanem egyszerre két közigazgatási egység élére.²⁷ Az Ankarai liva csúcsán álló Mehmedet is ekként említették 1521–1522-ben.²⁸ 1527-ben a Marasi (ma Kahramanmaraş) szandzsák elöljárója, Üveysz bég neve mellé ugyan csak a mírahor szót kanyarították oda, de 400.000 akcsés fizetése²⁹ azt sugallja, hogy főistállómesterként szállt rá e tisztség; a Szulejmán kori törvénykönyv ugyanis róluk állítja, hogy ekkora bérrel hagyták el az udvart.³⁰

e. Kücsük mírahor: a megelőző tisztségek kitételében elég következetes 1527-es lista a dél-anatóliai icsili bégről, Szinánról jegyzi meg, hogy „alistállómester” [volt].³¹ Izvornik (ma Zvornik, Bosznia-Hercegovinában) első embere lett 1578 júniusában a Haszán nevű kücsük mírahor.³² Névrokonáról, Gyula egyik bégjé-

²⁰ Barkan, *i. m.*, 303. (Kérdéses ugyanezen a listán az agribozi szandzsákbég, Lütfi esete: róla is azt jelezték, hogy kapidzsibasi volt, ám fizetése csak 250.000 akcsét tett ki, márpedig legalább 400.000 járt volna neki, ha ebben a rangban hagyja el a szerájt: Gökbilgin, Kanûni Sultan Süleyman’ın timar ve zeamet tevcihi, 48.)

²¹ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden müdevver defterler 34, f. 340r. (400.000 akcsét kapott.)

²² İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci tasnifi 218, p. 146.

²³ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defteri 25, p. 69, No. 741. (Ekkor évi 447.000 akcsét adtak neki.)

²⁴ İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1303, f. 49v.

²⁵ Kâmil Kepeci tasnifi 1764, p. 51, 53.

²⁶ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 47.

²⁷ Ahmed Feridûn, *i. m.*, I. 412.

²⁸ Barkan, *i. m.*, 304.

²⁹ İ. Metin Kunt, *Sancaktan eyalete. 1550–1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi.* (Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 154.) İstanbul, 1978, 128.

³⁰ Gökbilgin, Kanûni Sultan Süleyman’ın timar ve zeamet tevcihi, 48.

³¹ Kunt, *i. m.*, 128.

³² Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 18.

ról, az igen jól értesült krónikás, Szelánikí mondja, hogy 1592 őszen e tisztségből került a magyar végek egyik irányító központjába.³³

f. Csanigírbasi: Csorum és Dzsanik bégje volt a korábbi főtétekfogó, Hajdar, 1521–1522 táján.³⁴ Sajátságos az alábbi példa: második nagyvezírsége idején Rüsztém pasa a később szintén pasává váló Lala Musztafát mirahorból csasnigírré fokoztatta le, majd Szafed bégjévé nevezette ki, csak hogy eltávolítsa a szerájból és Isztambulból.³⁵ Nem sokkal korábban egy Szinán nevű főtétekfogó jutott hasonló pozícióhoz Tarabuluszban (valószínűleg a libanoni Tripoli); neki 1556. április 28-án adtak fizetésemelést új helyén.³⁶ 1560. október 15-én pedig Mehmed aga a ma Nyugat-Görögországban fekvő Karliili bégje lett.³⁷ Későbből is vannak példáink: így 1566 decemberében Hajdar pasa testvére, Ali, Iszkenderijébe (ma Shkodër/Shkodra, Albániában) került,³⁸ Veli pedig 1577 februárjában – miután nem sikerült átvennie Ohrit – Tirhalába (ma Trikala, Görögországban), meglehetősen alacsony, 210.243 akcsés bérezéssel.³⁹ (Az érdekesség kedvéért térek ki arra, hogy egy alkalommal a szer-sarabdár tisztség viselője is felbukkan mint szandzsákbég, nevezetesen egy bizonyos Ferhád a délnyugat-anatóliai Mentesei liva élén 1527-ben, méghozzá magas, 450.000 akcsés hásszal.⁴⁰ A funkciót „főpohárnoknak” fordíthatjuk, hozzátéve, hogy többek szerint az udvarban nem volt ilyen feladatkör.⁴¹)

g. Csakirdzsibasi:⁴² a Karahiszár-i Sarkí liva (ma Şebinkarahisar, Északkelet-Törökországban) alkormányzója Mahmúd bég volt 1521–1522 körül; neve mellett a keresett rangmegjelölés áll. Némi gondot jelent, hogy csupán 200.000 akcsét kapott, százezerrel kevesebbet a törvényben előírnál. Pozitív előjelű az ellentmondás az Antebi szandzsák birtokosánál, Naszúh bégnél, minthogy ő

³³ Muştafa Selānikī, *Tārīḫ-i Selānikī. Die Chronik des Selānikī*. Freiburg, 1970 (reprint), 338.

³⁴ Barkan, *i. m.*, 305. Nem egészen világos, miféle csasnigír volt szandzsákbéggé válása előtt a Manavgati liva ura, Hüsrev, minthogy csak 160.000 akcsés javadalmakat utaltak ki számára. Ez még a fele sem volt annak, mint amennyi a főtétekfogónak dukált hasonló esetben: Barkan, *i. m.*, 304.

³⁵ Şerafettin Turan, Lala Mustafa Paşa hakkında notlar ve vesikalar. *Belleten* 22/88 (1958) 553. A kinevezést megerősítő, 1556. augusztus 11-i dátumú bejegyzést, amelyhez még azt is odajegyezték, hogy „törvényük szerint”. Ld. Mühimme defteri 2, p. 125, No. 1253 (Turan kicsit korábbra, 1555-re tette).

³⁶ Mühimme defteri 2, p. 68, No. 618. Igazolhatóan a későbbi nagyvezírt, Kodzsa Szinán pasát tisztelhetjük személyében.

³⁷ Mühimme defteri 4, p. 146, No. 1484.

³⁸ Mühimme defteri 2, p. 199, No. 1809.

³⁹ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 5.

⁴⁰ Kunt, *i. m.*, 127.

⁴¹ Midhat Sertoğlu annyit enged meg csupán, hogy a szandzsákokat irányító sehzádek és az állami vezetők kíséretében tűnnek fel sarabdárok, ld. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı tarih lûgati*. İstanbul, 1986, 321. (A munka korábbi verziójában még ő sem tudott erről a variációról, vö. Uő, *Resimli Osmanlı tarih ansiklopedisi*. İstanbul, 1958, 301.)

⁴² A galambászshéjászok vezetője, ha jól azonosítom a ragadozó madarat.

450.000 akcsés hászokkal szerepel. A magyarázat talán az lehet, hogy ő évekkorábban töltötte be a főhéjaszi funkciót, közben másutt is szolgált, s így futott meg a bére.⁴³ A soraikból való harmadik kinevezésre Szegednél találtam példát, amely szerint 1586. november 17-től egy Haszán nevű korábbi csakirdzsibasi viselte ott a bégi címet.⁴⁴

Itt jegyezhető meg, hogy Uzunçarşılı a dogandzsibasit (aki egy másik sólyomfajtáról kapta a nevét, és szemben a csakirdzsibasival, belső szolgálattevő volt) is megemlíti mint a bégi poszt lehetséges várományosát.⁴⁵ Két kánúnnáme-gyűjteményre hivatkozik, az életből való példával azonban nem erősíti meg állítását. Eleddig én sem találtam erre vonatkozó levéltári forrást, ezért a kérdést óvatossággal kezelem: nem kizárt, hogy elírták a dolgot.

h. Szer-sáhíndzsiján (vagy sáhíndzsibasi):⁴⁶ velük kapcsolatban egyetlen korai adattal rendelkezem: ez Ali cselebi 1511. április 19-i kinevezését tudatja Kodzsaili (sokáig Izmit) élére.⁴⁷

i. Szípáhi agaszi: az 1530-as évek végén, esetleg az 1540-es évek elején készült listán Ahmed béget tüntették fel az udvari szpáhik ágájaként, majd melléírták: szandzsákba került („szandzsaga csikdi”).⁴⁸ Az 1543-as hadjárat során – az egyik krónika szerint – Teke szandzsákját a szpáhi oglánok ágája, Hüsrev kapta.⁴⁹ 25 évvel később, 1568 októberében Aladzsahiszárnál (ma Krusevac, Szerbiában) hallunk hasonló esetről egy Abdi nevű személy kapcsán.⁵⁰

j. Szilahtárbasi: az 1521–1522-es listában a nyugat-anatóliai Karaszi bégje, Behrám neve mellett találjuk ezt a funkciót, bár a vártnál 20.000 akcséval alacsonyabb, 260.000 akcsés hász-birtokkal.⁵¹ Az egyik ruúzsz defteri szerint 1560-ban az elhalt szilisztrei bég, Szinán pasa (!) helyére a szilahtárok ágája,

⁴³ Barkan, *i. m.*, 305, 306.

⁴⁴ Kâmil Kepeci tasnifi 336, p. 540, Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 19.

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin saray teşkilâtı*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, 8/15^a.) Ankara, 1984², 337, 421.

⁴⁶ A vándorsolymászok vezetője.

⁴⁷ Muallim Cevdet yazmaları, O. 71, p. 433.

⁴⁸ Barkan, *i. m.*, 315.

⁴⁹ *Török történetirők. II. (1521–1566)*. Fordította és jegyzetekkel kísérté Thúry József. Budapest, 1896, 347. A Szinán csausnak tulajdonított munkákról újabban kiderült, hogy Murádi, illetve Matrakcsi Naszúh keze alól kerültek ki.

⁵⁰ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 62. (50.000 akcse többlettel kapta, azaz 350.000 akcse értékben.) Nem teljesen egyértelmű számomra, hogy mit takar a „szerebná-i szípáhiján” tisztség, melyből ugyaneid juttattak valakit 1506. szeptember 22-én, illetve Filibébe (ma Plovdiv, Bulgáriában) 1510. február 9-én. Ld. Muallim Cevdet yazmaları O. 71, p. 195, 365. De a hasonló párhuzamok alapján igen valószínű, hogy a szpáhik ágájáról van ezúttal is szó.

⁵¹ Barkan, *i. m.*, 304. Még kevesebbet, 216.000 akcsét kapott ugyanilyen besorolás mellett a nigdei mirliva, Rüsztém: Barkan, *i. m.*, 305.

Naszúh került, „törvényük szerint” 280.000 akcse évi jövedelemmel.⁵² Magyar területről került elő két későbbi adat: Szekszárdra Ibr[á]him bégét helyezték 1577 júliusában, Moldovába pedig Musztafát 1580 szeptemberében: mindketten a hivatalos összeget kapták.⁵³

k. Szer-ulúfedzsiján-i jemín: a szekszárdi Szinán bégről mutatható ki, hogy erről a posztról küldték magyar területre 1575 áprilisában.⁵⁴ Másik példám a Delvinei (ma Delvinë, Albániában) és Ajdonáti (ma Paramythia, Görögországban) szandzsákra vonatkozik, ide szeptemberi kinevezése után 1580 őszén érkezett Ömer korábbi jobbszárnyi ulúfedzsi aga.⁵⁵

l. Szer-ulúfedzsiján-i jeszár: talán ide vonható az a Bosztandzsi Ali bég, aki 1521-ben a bal oldali ulúfedzsi agájaként szerepel,⁵⁶ majd az 1520-as évek vége felé⁵⁷ prizreni bégnévé bukkan fel.⁵⁸

m. Aga-i gurebá-i jemin: a jobb szárnyon lévő gurebák agája volt 1527 előtt a Csirmeni szandzsák (ma Ormenio, Görögországban) ekkori főnöke, Ali, 152.000 akcséval,⁵⁹ illetve ismeretlen javadalommal 1531. július közepétől Bejsehri (ma Beyşehir, Törökországban) első embere, Hüsrev.⁶⁰

n. Aga-i gurebá-i jeszár: valószínű, hogy rájuk vonatkozik Uzunçarşılı egyik idézete, midőn egy „szol garib jigitler agaszi” szandzsákbégnévé tételére hivatkozik.⁶¹ A Vizei szandzsákba egy Ali nevű, ugyancsak bal oldali gurebá aga került főnöknek 1550. április 30-án.⁶²

⁵² Mühimme defteri 4, p. 60. Idézi İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu ocakları*. II. *Cebeci, topçu, top arabacıları, humbaracı, lâğımcı ocakları ve kapukulu suvarileri*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, 8/12^{al}.) 1984², 173 (tévesen 1551-nek feleltetve meg a 967. évet). A 3-as számú mühimme defteriből a kinevezés napjául 1560. augusztus 19-e adódik, s az is kiderül, hogy az elhalt előd bég (és nem pasa) volt: Mühimme defteri 3, p. 494, No. 1467. Kiadva: *3 numaralı mühimme defteri (966–968/1558–1560) <Tıpkıbasım>*. (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 12. Dîvân-ı Hümâyûn sicilleri dizisi, I.) Ankara, 1993.

⁵³ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 22, illetve 31 (utóbbinál a szijákát-szám olvasata kissé bizonytalan).

⁵⁴ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ruznamçe defterleri 143, füleki–szekszárdi–szekcsői rész.

⁵⁵ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 5.

⁵⁶ Hüseyin Y. Yurdaydın, *Kanunî'nin cülusu ve ilk seferleri*. (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 31.) Ankara, 1961, 8, 13.

⁵⁷ Kunt (*i. m.*, 34) belső érvek alapján 1527–1528/1530–1531 közé datálta a Gökbilgin által kiadott vonatkozó rövid deftert.

⁵⁸ M. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları, şehir ve kasabaları*. *Belleten* 20/78 (1956) 261/13. jegyzet.

⁵⁹ Kunt, *i. m.*, 126.

⁶⁰ Kâmil Kepeci tasnifi 1764, p. 145.

⁶¹ Uzunçarşılı, *Kapukulu ocakları*, II. 173–174, 224–225. (A 44. mühimme defteriből, 1581 végétől.)

⁶² Kâmil Kepeci tasnifi 209, p. 36.

o. Szekbánbasi: ahhoz képest, hogy elvileg csak II. Szelim korától lehetett e tiszt viselője szandzsákbég-jelölt, igen korai adataink vannak olyan személyekről, akik előzőleg a kutyapecérek élén álltak. Először 1503 szeptemberében bukkan fel Báli bég, aki „a magas udvar főszekbánja”-ként megy Aláije (ma Alanya, Törökországban) vezető emberének.⁶³ Másodszor az 1521-es hadjárat naplójában olvassuk arról, hogy szeptember 13-án „díván ülés lévén, a szegbánbasi Jenisehir (ma Lárissa, Görögországban) szandzsákbégjévé neveztetett ki”.⁶⁴ Ebben az időben szolgált a közép-anatóliai Lárende élén Musztafa bég, volt szekbánbasi is.⁶⁵ A következő utalás 1543-ból való, a hadjáratot elmesélő krónikából, s eszerint a Bolui livát kapta meg az akkor szolgáló szekbánbasi.⁶⁶ Szintén Szulejmán kori, 1560. eleji az a kicsit homályos szövegezésű bejegyzés, amely arról tanúskodik, hogy az Ergáni liva élére Szalonikiből a korábbi szekbánbasit helyezték át.⁶⁷ 1563. szeptember 18-án Veli simontornyai bég ház-birtokai kapcsán utaltak megelőző munkakörére.⁶⁸ Későbbről egyelőre nem tudom bizonyítani ennek a gyakorlatnak a meglétét, ami eléggé meglepő. A fentebb idézett kolligátum sajnos nem tünteti fel, mikor kapta Kara Báli a meghatározatlan szandzsákbégjévé.⁶⁹

p. Nisándzsi: a 16. század legjelesebb főkancellárja Dzselaálzáde Musztafa pasa mellett Ahmed Feridún efendi volt. 1573. december 27-én kapta meg kinevezését, s ezt feltehetőleg saját kezűleg jegyezte be az egyik ruusz defteribe.⁷⁰ Pár évi szolgálat után „valami ok miatt kegyvesztett lőn”,⁷¹ s ezért 1576. április 10-én letették.⁷² Jó egy évet kellett várnia, amíg évi 500.000 akcse jövedelemmel 1577. augusztus 20-án⁷³ kinevezték szendrői szandzsákbégnek. Ott találjuk

⁶³ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 483.

⁶⁴ *Török történetírók*, I. Budapest, 1893, 298.

⁶⁵ Barkan, *i. m.*, 305.

⁶⁶ *Török történetírók*, II. 340.

⁶⁷ Mühimme defteri 4, p. 12, No. 91.

⁶⁸ Kâmil Kepeci tasnifi 218, p. 15.

⁶⁹ Aşir Efendi Kütüphanesi 1004, f. 27^r.

⁷⁰ „A nisándzsiság e jelentéktelen szolgának adatott”: Mühimme defteri 25, p. 16, No. 144.

⁷¹ *Török történetírók*, I. 279: 1575 második felére teszi.

⁷² J. H. Mordtmann, Feridûn bey. *İslâm Ansiklopedisi*. IV. İstanbul, 1984[?], 570: Gerlach naplójára hivatkozik.

⁷³ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 18. Négy napra volt szüksége ahhoz, hogy erről diplomát (berátot) kapjon. Ugyanezt a dátumot találjuk a Gerlach-napló magyar vonatkozású részeihez írt jegyzetekben is, érthető módon utalás nélkül, de bizonyosan más forrásból: *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*. Ford. stb. Kovács József László. Budapest, 1986, 290. (A szóban forgó jegyzetben nem igazán találó a „pecsétőr a szultáni portán” megjelölés a nisándzsi feladatkörére, minthogy tisztével nem járt együtt a birodalom pecsétjeinek őrzése. S ha Gerlach agának nevezte is Ahmed Feridûnt, azért ő már hosszabb ideje bég volt.) Matuz József viszont nem szól a leváltásról, s előléptetésként jellemzi az esetet: Josef Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen*. (Freiburger Islamstudien, 5.) Wiesbaden, 1974, 38/7. jegyzet.

öt 1579. április 7-én is.⁷⁴ 1580-tól a Köszkendili liva élére került,⁷⁵ majd onnan vissza a nisándzsi posztra.

q. Fődefterdár: Szulejmán egyik nagyvezírjének, Rüsstem pasának szárnyai alatt jutott Mehmed Egri Abdízade előbb a nisándzsi, majd a fődefterdári hivatalhoz. Pártfogója 1561-ben bekövetkezett halála után saját kérésére távozott az udvarból, s lett Tirhala szandzsákbégje.⁷⁶

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a kánunnámék felsorolásában szereplő valamennyi magas rangú udvari személyiség közül ténylegesen is került néhány mírlivai pozícióba. Vajon kiknek jutott a többi hely?

B. Udvari emberek

a. Bosztandzsibasi: e fontos belső szolgálattevő kapcsán Uzunçarşılı egy helyen ezt írja: „ha szolgálatuk elégedettséget eredményezett s előléptetéssel hagyták el a szerájt, beglerbéggé és vezírré lettek, egyébként kapidzsibasiként vagy szandzsákbégként kerültek ki.” Példaként sajnos név és dátum nélkül idéz egy iratot.⁷⁷ Nekem sikerült egy olyan forráshelyre bukkanom, amely arra utal, hogy Iszkender „szerbosztániján” a ruméliai műszellemek vezetőjeként folytathatta ténykedését 1506. február 17-től. Bár nem „igazi” szandzsákról van szó, mégis jelez valamit.⁷⁸

b. Kapi agaszi: a belső szeráj ügyeit intéző fő tisztségviselők közül 1521–1522-től Dzsáfer bég már a Gelibolui (Gallipoli) szandzsákot igazgathatta.⁷⁹

c. Janicsárok kethüdája: a nevezett hadtest elvben harmadik, gyakorlatilag második emberéről is Uzunçarşılı említi, hogy egyik-másikuk szandzsákbéggé vált. Konkrétan az 1521–1522 táján Sziszben bégeskedő Musztafáról derül ki, hogy előtte ebben a rangban szolgált,⁸⁰ majd Jakúbról tudjuk meg ugyanezt; ő 1560. január 14-én a délnyugat-anatóliai Hamíd élére került.⁸¹ Egy magyar-

⁷⁴ Mühimme defteri 37, p. 124, No. 1444.

⁷⁵ Ennek nincs nyoma a Kâmil Kepeci tasnifi 262 számú listán, Mordtmann imént idézett enciklopédia szócikkeitől vettem át. Ugyanezt írja Abdülkadir Özcan is, szintén adós maradva a forrással: Abdülkadir Özcan, Feridun Ahmed bey. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XII. İstanbul, 1995, 396.

⁷⁶ Matuz, *i. m.*, 32. Röhrborn hasonló példája (Die Emanzipation der Finanzbürokratie, 128) kissé bizonytalan.

⁷⁷ Uzunçarşılı, *Saray teşkilâtı*, 478 és 478/4. jegyzet.

⁷⁸ Muallim Cevdet yazmaları O. 71, p. 171.

⁷⁹ Barkan, *i. m.*, 305.

⁸⁰ Barkan, *i. m.*, 306.

⁸¹ Uzunçarşılı, *Kapukulu ocakları*, I. 198–199, és 199/1. jegyzet (dátum nélkül: Mühimme defteri 4, p. 12, No. 101.)

országi példát is hozhatunk: Ferhád béget 1570. május 7-én érte a megtiszteltetés, hogy Szekszárdra mehet a viszonylag szerény 230.000 akcséval.⁸²

d. Szolakbasi:⁸³ 1574-ből származó ruusz defteri bejegyzés tanúsítja, hogy a Karaszi szandzsákbéli gyalogosok (pijádék) bégje, Musztafa meghalt, s helyére az azonos nevű szolakbasit tették.⁸⁴ Bár az adott esetben nem „rendes” alkormányzóról van szó, mégis felvettem őt is a listára.

e. Müteferrikák: a különböző hátterű, jól fizetett udvaroncok csoportjából meglehetősen sokan jutottak szandzsákbégi pozícióhoz, a 17. századra növekvő arányban.⁸⁵ Egy viszonylag korai példa szerint a Csirmeni livát 200.000 akcse hásszal Iszkender pasa fia, Szulejmán kapta meg 1556. május 25-én.⁸⁶ Jóval magasabb fizetésre, 350.000 akcsére tartották méltónak Musztafa müteferrikát, midőn 1574. február 13-án a Nigdei szandzsák élére állították.⁸⁷ Ennél is több, 400.000 akcse ütötte a markát az egykori flottaparancsnok (kapudán), Pijále pasa fiának, Mehmednek, amikor 1582 júliusában a Hercegovinai szandzsákba került – bizonyára nem tévedünk, ha a papa kilétének is szerepe volt a dologban (bár ő eddigre már jobblétre szenderült). A magyar hódoltságban például a Hatvani (1565. február),⁸⁸ a Szécsényi (1590. október)⁸⁹ és a Koppányi szandzsákból (1598. március)⁹⁰ ismerünk hasonló esetet.

f. Hászoda-béliek: Uzunçarşılı 1670-ből tudja bizonyítani a gyakorlat meglétét, egy rang nélküli fiatalember kinevezési okmányának a szövegével.⁹¹ Ugyanakkor az ugyanitt működő, a szultán körüli különleges feladatokat ellátó szilahtárt (fegyverhordozó), csuhadárt (ruhagondozó) és rikábdárt (kengyel-tartó) is említi potenciális bégjelöltként, de egyikükre sem találtam levéltári forrást.⁹²

g. Főszabász (szer-hajját): a már többször citált 1527-es lista a hamídi bégnél, Szinánnál tünteti fel, hogy korábban az udvari szabók vezetőjeként szolgált.⁹³

h. A hajóépítő műhelyek (terszáne) főnöke: 1590. március 22-étől a korábban a nagyúri dokkokban reiszként napi 100 akcsét kapó Júsuf a Mezsiztrei (ma Misztrász, Görögországban) szandzsákot irányíthatta.⁹⁴

⁸² Maliyeden müdevver defterler 563, p. 53.

⁸³ A janicsárok egyik tisztje.

⁸⁴ Mühimme defteri 25, p. 162, No. 1612.

⁸⁵ İ. Metin Kunt, *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650*. (The Modern Middle East Series, 14.) New York, 1983, 64.

⁸⁶ Mühimme defteri 2, p. 84, No. 871.

⁸⁷ Mühimme defteri 25, p. 57, No. 582.

⁸⁸ Kâmil Kepeci tasnifi 74, p. 467.

⁸⁹ Ruznamçe defterleri 143, füleki–szekszárdi–szekcsői rész, p. 8–9.

⁹⁰ Kâmil Kepeci tasnifi 254, p. 46.

⁹¹ Uzunçarşılı, *Saray teşkilâtı*, 329 és 3. jegyzet.

⁹² Uzunçarşılı, *Saray teşkilâtı*, 337.

⁹³ Kunt, *Sancaktan eyalete*, 127.

⁹⁴ Kâmil Kepeci tasnifi 336, p. 934–935.

i. Arabadzsibasi: egy 1515. végi, 1516. eleji közvetett bejegyzés szerint a fő ágyúszekerészt a katonai segédszolgálatot ellátó vojnyukok nem területiális alapon szervezett szandzsákjának bégjévé léptették elő.⁹⁵

j. Kilerdzsibasi: viszonylag alacsony összegű, 160.000 akcsés hászokkal vezette a volt „kamrafőnök”, Musztafa bég a közép-anatóliai Szultánönüi szandzsákot 1521–1522-ben.⁹⁶ Jó 50 évvel később, 1574 februárjában viszont 440.000 akcsét szignáltak ki az ugyanerről a posztról induló Dzsáfer gyulai bégnek.⁹⁷

k. Ahor kethüdászi: az előző pontban idézett listán tűnik fel a szultáni istállók egyik korábbi helyettes irányítója, Iszrail bég, midőn a Kodzsaili livát kormányozza.⁹⁸

l. Közjanicsár: a testület ún. törvénykönyve szerint „azoknak [a jajabasik ortáiból való janicsároknak], akik a várakat rohamozók közül zászlót tűznek [a falakra], még szandzsákbégséget is adományoznak”.⁹⁹ Bár e kijelentés nem lehetett légből kapott, konkrét példát nem ismerek rá.

m. Megbüntetett nagyvezír vagy várakozási állományban lévő vezír: utóbbiak esetében a szultáni tanácsban részt vevő személyekről van szó, nem pedig az azonos címmel rendelkező beglerbégekről. A birodalom legfőbb vezetői közül Gedik Ahmed pasa járt úgy 1476-ban, hogy engedetlenség miatt megfosztották nagyvezíri posztjától, átmenetileg be is börtönözték, majd bocsánatban részesült, s ekkor gelibolui szandzsákbég és flottaparancsnok, később avlonjai szandzsákbég lett.¹⁰⁰ Vezíreket illetően 1515 októberéből maradt fenn az az utalás, amely szerint a kényszerpihenőjét töltő Musztafa pasa Boszniai szandzsákbégséget kapott.¹⁰¹ 1555. december 17-én pedig Hajdar pasa nyerte el Szendrőt, 550.000 akcsényi éves járandósággal.¹⁰²

n. Udvari csaus: a központ fontos tisztviselői közül – úgy tűnik – főleg a 16. század vége felé küldtek vidéki vezetői szolgálatra egy-egy embert. A szíriai Tadmírba (az ókori Palmüra, arabul Tadmur) vezetett Ahmed bég útja a szerájából 1585. augusztus vége előtt.¹⁰³ Szemender először Simontornyán működött 1594. november 24-től (itt 270.000 akcsét zsebelhetett be), majd 1595. szeptember

⁹⁵ Ahmed Feridún, *i. m.*, I. 421. Idézi: Uzunçarşılı, *Kapukulu ocakları*, II. 97/3. jegyzet.

⁹⁶ Barkan, *i. m.*, 304.

⁹⁷ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 63.

⁹⁸ Barkan, *i. m.*, 304.

⁹⁹ *A janicsárok törvényei (1606)* I. Török kéziratokból fordította stb. Fodor Pál. (Török–magyar hadtörténelmi emlékek. Elbeszélő kútfők, 1.) Budapest, 1989, 51.

¹⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Değerli vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid tarafından niçin katledildi? *Belleten* 29/115 (1965) 492.

¹⁰¹ Ahmed Feridún, *i. m.*, I. 418.

¹⁰² Kâmil Kepeci tasnifi 214, p. 38.

¹⁰³ Mühimme defteri 50, p. 125, No. 846.

7-én Szendrőbe irányították, 435.299 akcséval.¹⁰⁴ 1597. augusztusi dátummal egy Kászim nevű csaust jelöltek ki Üszkübbe (ma Szkopje, Macedóniában), okul felhozván, hogy felettébb rátermett a kincstári bevételek beszedésére.¹⁰⁵ A következő év elején a Szerémi szandzsák élére Mehmed csaust találták alkalmasnak.¹⁰⁶

o. Az udvari ácsok főnöke (szerneddzsár), aki a kézművesek és művészek (ehl-i hiref) csoportjába tartozott. Közülük 1531. július 15-én rakták Mehmedet az Amaszjai szandzsákba.¹⁰⁷

C. A szultáni család tagjai

A II. Mehmednek tulajdonított kánunnáme egyik pontja beszél arról, hogy az uralkodó lányaitól születő fiúgyerekek ne beglerbégi, hanem jól jövedelmező szandzsákbégi állást kapjanak. II. Bajezid szultán (1481–1512) korából idézhető példa erre a gyakorlatra, midőn egy Hüsrev nevű sarjat a Boszniai szandzsák vezetésével bíztak meg.¹⁰⁸

Gyakoribb eset, hogy a padisah lányaival egybekelt személyek – akik, persze, nem lehettek „akárkik” – láttak el alkormányzói feladatokat. Főleg II. Bajezid idejéből ismerünk ilyen méltóságokat; így Szilisztre bégje volt az a Naszúh, aki az említett szultán Sehzáde Sáh nevű lányával lépett frigyre.¹⁰⁹ Meg nem nevezett szultánát bírt társul Davud pasa fia, Musztafa bég, aki Janja első emberének mondhatta magát,¹¹⁰ illetve Musztafa pasa fia, Mehmed bég, aki a Bursza központú Hüdávendigárt kormányozta.¹¹¹ Egy szultáni lányunoka férje pedig az ankarai szandzsákbég volt.¹¹² A fenti példákból nem derül ki, előbb volt-e a házasság, aztán a vő zsiros állása vagy fordítva. 1577–1578-ban viszont kétséget kizáróan egy már működő bégnek jutott a nagy megtiszteltetés (igaz, nem az éppen trónon ülő szultán lányát kapta).¹¹³

¹⁰⁴ Maliyeden müdevver defterler 15567, p. 73–74. Vö. Dávid Géza, *A Simontornyai szandzsák a 16. században*. Budapest, 1982, 30.

¹⁰⁵ Kâmil Kepeci tasnifi 254, p. 9.

¹⁰⁶ Kâmil Kepeci tasnifi 254, p. 42.

¹⁰⁷ Kâmil Kepeci tasnifi 1764, p. 145.

¹⁰⁸ Uzunçarşılı, *Saray teşkilâtı*, 164.

¹⁰⁹ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 385.

¹¹⁰ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 474, No. 29: 1503-ban.

¹¹¹ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 474, No. 31: 1503-ban.

¹¹² Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 474, No. 33 – ugyancsak 1503-ból való adat szerint.

¹¹³ Uzunçarşılı, *Saray teşkilâtı*, 164/3. jegyzet. A szerencsés férfit Kasztamonu bégje, Musztafa volt.

D. Külső szolgálattevők¹¹⁴

i. Katonák

1. Zsoldosok

a. Helyi janicsárága: magyar területen 1573 decemberében Szécsény alkormányzója lett az addig a szóban forgó minőségben Budán szolgáló Kaja, 201.000 akcséval.¹¹⁵ Szintén a Budai vilájetben 1585 decemberében némi gondot okozott, hogy a szandzsákbéggé tett janicsárágának nem akarózott e tisztjétől megválnia, jöllehet utódját már kinevezték. Vonakodását talán az magyarázta, hogy hosszabb idő elteltével sem világlott ki, melyik liva is lesz az övé („az előbbi ágának pedig szandzsák adassék, s ott végezzen szolgálatot”).¹¹⁶

A keleti tartományokban több hasonló előléptetésre van példa. Így 1554 novemberében Van városának janicsárágája vehette át a Bászrai szandzsákot, évi 200.000 akcse készpénz fizetséggel.¹¹⁷ Az Etiópiai vilájet egyik bégje, Mehmed pedig nemcsak szandzsákbég lett 1576 novemberében, hanem átmenetileg az elhalt beglerbéget is helyettesítenie kellett.¹¹⁸ Szintén az 1570-es években kapta a Hindibei/Hindijei (a közreadó nem tudta biztonsággal elolvasni, még kevésbé azonosítani a Szejjid Lokman egyik krónikájából származó nevet) szandzsákot az etiópiai janicsárága, Mehmed.¹¹⁹ 1580-ból és 1585-ből származik két további hasonló adat ebből a régióból.¹²⁰

b. Helyi gönüllű aga: ez a gyakorlat is főleg a keleti tartományokból igazolható, a 16. század második felében. Így 1557. január 23-án azt jegyezték fel, hogy a Bászra alá tartozó Rahmánija szandzsákját¹²¹ az az Ahmed kapja, aki előbb ugyanott volt gönüllű aga, majd egy ideig Szerszen (?) szandzsákbégje.¹²² Egyiptom egyik meg nem nevezett livájában 1557. március 6-tól szintén egy korábbi gönüllű aga, Mahmúd szolgált 220.000 akcséval vezetőként.¹²³ 1574 februárjában került addig hasonló rangban álló katona, Bihzád aga a Bagdadi

¹¹⁴ Szándékunk szerint ebbe a csoportba azokat vontuk, akik béggé avanszálásuk előtt a fővároson kívül kaptak megbízatást, függetlenül attól, hogy esetleg elvileg az udvari alakulatokból nevezték-e ki oda őket vagy sem.

¹¹⁵ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 45; Mühimme defteri 25, p. 6, No. 37.

¹¹⁶ Karácson Imre, *Török–magyar oklevéltár, 1533–1789*. Szerk. Thallóczy Lajos–Krcsmárik János–Szekfű Gyula. Budapest, 1914, 133, No. 166.

¹¹⁷ Mühimme defteri 1, p. 209, No. 1218.

¹¹⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun güney siyaseti. Habesistan eyaleti*. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 1856.) İstanbul, 1974, 56 és 56/72. jegyzet.

¹¹⁹ Orhonlu, *i. m.*, 110.

¹²⁰ A korábbi: Orhonlu, *i. m.*, 110 és 214, No. 44; a későbbi: Orhonlu, *i. m.*, 109.

¹²¹ Birken, *i. m.*, 227.

¹²² Mühimme defteri 2, p. 216, No. 1946. A területet nem sikerült azonosítanom, valahol a keleti régióban keresendő.

¹²³ Mühimme defteri 2, p. 279, No. 2133.

vilájetben lévő Giláni liva¹²⁴ élére, mivel elődje nem látta el feladatát, s ezért a terület a perzsa portyázók támadásainak szabad prédája lett.¹²⁵ Nem sokkal később két etiópiai szandzsákban történtek ilyen kinevezések.¹²⁶ Közülük a Mehmed nevű pár évvel később egy csatában meghalt, s helyét újból egy – véletlenül nevében sem különböző – gönüllü aga töltötte be 1580 augusztusától.¹²⁷ Végül 1590-ből idézhetünk egy esetet; ekkor vált Andia első emberévé Jakúb Ahmed addigi etiópiai gönüllü aga.¹²⁸ A piramisok földjéről vezetett először az Aleppói világjetben lévő Maarai szandzsákba (ma Maarrata'n-Numán, Szíriában), majd onnan magyar területre, Lippára Musztafa bég útja 1573 októberében.¹²⁹ Ennél korábbi, 1556. októberi a Budáról Nógrádra vezényelt gönüllü aga, Haszán példája.¹³⁰ Fülekre két ilyen háterű mírliva is érkezett: 1566 augusztusában Szinán,¹³¹ 1589 szeptemberében pedig Ali.¹³² Az első 250.000, utóbbi 300.000 akcséra volt jogosult, ami a második esetben egy kezdő bégnek elég csinos összeg.

c. Topcsi aga: közelebből meg nem nevezett etiópiai szandzsák főnöke lett 1574-ben a jemeni főtüzér, Hüszejn, midőn elődje „hitetlenné” vált.¹³³

d. Lövészek agája (tüfekcsiler agaszi): a Jemenben lévő Máribi szandzsák esetében 1556 októberéből van ilyen kinevezésre adatunk, bár az érintett mindössze 120.000 akcse ellátmányban részesült.¹³⁴ 1584. szeptember elején pedig az addig 62 akcse zsoldot kapó Dzsáfert érte az a szerencse, hogy etióp területen bég lehetett.¹³⁵

e. Lovasok agája (atlu agaszi): az Etiópiában fekvő Akiki szandzsák kapcsán olvasunk arról, hogy ott – beglerbégi előterjesztés nyomán – a 100 akcse zsoldot húzó Júsuf nevű lovas aga kezdhette meg működését 1586 áprilisában.¹³⁶

f. Az azabok agája

α. A szárazföldi azabok agája: a Jemeni beglerbégségen belül található, Kala-i Haszán és Jera nevű szandzsák a korábbi mírmírán javaslatára a tartományban szolgáló azabok agájának, Iszkendernek adatott, igaz csak

¹²⁴ Központja a jelenlegi iraki határhoz közel eső Gilan-e Garb lehetett, ma Iránban.

¹²⁵ Mühimme defteri 25, p. 58, No. 596.

¹²⁶ Orhonlu, *i. m.*, 108 és 88. jegyzet, illetve 108/89. jegyzet (ennek dátuma bizonytalan).

¹²⁷ Orhonlu, *i. m.*, 110 és 215, No. 45.

¹²⁸ Orhonlu, *i. m.*, 111, 241, No. 69. A szandzsák helyét a monográfia szerzője sem tudta megállapítani.

¹²⁹ Maliyeden müdevver defter 563, p. 61.

¹³⁰ Mühimme defteri 2, p. 176, No. 1607.

¹³¹ Maliyeden müdevver defter 563, p. 53.

¹³² Kâmil Kepeci tasnifi 336, p. 482e.

¹³³ Orhonlu, *i. m.*, 108/90. jegyzet.

¹³⁴ Mühimme defteri 2, p. 159, No. 1472.

¹³⁵ Orhonlu, *i. m.*, 109 és 92. jegyzet.

¹³⁶ Orhonlu, *i. m.*, 110/100. jegyzet. A szandzsák helyét a monográfia szerzője nem igyekezett azonosítani, nekem sem sikerült.

évi 150.000 akcse fizetéssel.¹³⁷ 1570 júliusában Ísza, a budai azabok egyik parancsnoka 201.000 akcséval lett Nógrád bégje; az összeget később 219.000 akcséra emelték.¹³⁸ Szekcső irányítására lippai kartársát szemelték ki 1591. október havában hasonló nagyságrendű fizetéssel.¹³⁹

β. A tengeren szolgáló azabok agája: Anabolu (ma Navplion, Görögországban) kapudánja is volt egyúttal az a 60 akcse napi zsoldot húzó Muszatafa aga, aki a flotta főparancsnokának javaslatára közelebbről meg nem nevezett helyen kapott mírlivai posztot 1583 májusában.¹⁴⁰

g. A medinai nöbetsik (örök) agája: közülük Bekir aga érte el, hogy feljebb emelkedjék a ranglétrán, s Áden szandzsákbégje legyen 1584 márciusában.¹⁴¹

h. Helyi csaus: az egyiptomi csausok közül „a 35 akcse zsolddal bíró” Jakúb számára azért kreáltak 1564-ben új szandzsákot, hogy „Funcs arabjait” lecsillapítsa és megregulázza, mivel azok fölöttébb drágán adták a vizet és más módon is visszaéltek vele.¹⁴²

2. A tímár-rendszer keretébe tartozók

a. Alajbég (alajbegi vagy míralaj): az 1514–1515-ös perzsiai hadjárat során alakították ki Iszpihr (bizonyára Iszpir, ma Íspir, Törökországban) szandzsákját, s azt a trabzoni (egykor Trapezunt) alajbégnek, Bajramlu oglunak adták.¹⁴³ 1560. május 26-án azt rögzítették, hogy az iraki Sehrizor alajbégje bégi pozícióhoz jutott azon a környéken.¹⁴⁴ Az Etiópiához soroló Ibrími szandzsákba (ma Kaszr Ibrím, szigetként emelkedik ki a mesterséges Nasszer-tóból, Egyiptomban) pedig 1574 májusában az aleppói míralajt, Hüszevet rendelték.¹⁴⁵ Magyar területekről meglehetősen sok vonatkozó adattal rendelkezünk. Az első 1551 októberéből származik; ekkor Malkocs kapott bizalmat, hogy részt vegyen a meglehetősen új Csanádi–Becsei–Becsckereki alkormányzóság kialakításában.¹⁴⁶ 1566-ból három példa is idézhető: Szigetvár első szandzsákbégje korábban pécsi-szekcsői

¹³⁷ Hulüsi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti (1517–1571)*. İstanbul, 1984, 50. A helyneveket sem a szerzőnek, sem nekem nem sikerült azonosítanom.

¹³⁸ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 55.

¹³⁹ Ruznamçe defterleri 143, füleki–szekszárdi–szekcsői rész, p. 12–13.

¹⁴⁰ Mühimme defteri 50, p. 6, No. 6. Nem egyértelmű, hogy melyik csoportba osztandó az a korábbi azab agaszi, aki Ahmed bég néven Biredzsik alkormányzójaként fungált 1521–1522-ben (Barkan, *i. m.*, 306.), hacsak a város szárazföldi fekvése alapján nem döntünk az első kategória mellett.

¹⁴¹ Mühimme defteri 50, p. 18, No. 75.

¹⁴² Orhonlu, *i. m.*, 108/86. jegyzet.

¹⁴³ Ahmed Feridün, *i. m.*, I. 419.

¹⁴⁴ Mühimme defteri 4, p. 76, No. 776.

¹⁴⁵ Mühimme defteri 25, p. 158, No. 1579.

¹⁴⁶ Feridun M. Emecen–İlhan Şahin, *Osmanlı taşra teşkilâtının kaynaklarından 957–958 (1550–1551) tarihli sancak tevcih defteri. Belgeler* 23 (1999) 64.

alajbég volt, kinevezése 1566. szeptember 12-re esett.¹⁴⁷ Két nappal későbbi dátummal Szekszárdon is egy korábbi alajbég, a zacsasnai (a Csázma folyó környéki terület, a mai horvátországi Cernik központtal) vehette át a stafétabotot elődjétől, 230.000 akcséval.¹⁴⁸ Szekcsőre pedig Szendrőről tehetette át a lakhelyét Musztafa alajbég október vége felé.¹⁴⁹ 1574-re is három eset gyűlt össze a forrásokból: februárban Ferhád került Pécsről Nógrádba,¹⁵⁰ júniusban Redzseb maradhatott állást változtatva helyben Pankotán,¹⁵¹ illetve egy másik Redzseb ment Gyuláról Jenőre.¹⁵²

b. Vojvoda: történetírói, tehát némi óvatossággal kezelendő beszámolók tudósítanak egy vonatkozó kinevezésről. Bosztán/Ferdi, illetve jóval később Pecsevi az 1537-es eseményeknél ír „az átkozott venedikiek (velenceiek) birtokához tartozó erős várak” elfoglalásáról, amelynek örömhírét Hüsrev boszniai bég vojvodája révén küldte meg a szultánnak, aki erre a bég jövedelmét felemelte, Murádot pedig az ekkor kialakított Klisszai liva élére helyezte.¹⁵³

c. Kethüdá: Kjátib Mehmed záim elmondása szerint 1543-ban a Pozsegai szandzsák az imént említett Hüsrev boszniai bég kethüdájára, Murádra szállt.¹⁵⁴ 1565 novemberében Kászim kethüdá tűnt méltónak a Dukagini (ma Dukagjin, hegyvidék Albániában) szandzsákra.¹⁵⁵ Egy másik ruusz defteri tanúsága szerint 1574 októberében Szinán pasa őjelességének kethüdája a Midilli (Leszbosz szigete, illetve annak központja Mitilíni, Görögország része) szandzsákot kapta meg 250.000 akce ház-birtokkal.¹⁵⁶ Valószínűleg a ruméliai beglerbég helyettese volt a „rumeli kethüdászi”, Ali, aki innen lépett előre agribozi (ma Évia/Euboia, Görögországban) béggé 1560. november 20-án.¹⁵⁷ Vele párhuzamos az anatóliai kethüdá, Fáik esete, aki Egyiptomban nyert el minket érdeklő állást, évi 200.000 akce készpénzfizetéssel 1554. november elején.¹⁵⁸

¹⁴⁷ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 54.

¹⁴⁸ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 53.

¹⁴⁹ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 56.

¹⁵⁰ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 55.

¹⁵¹ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 64.

¹⁵² Kâmil Kepeci tasnifi 1990, f. 18^r.

¹⁵³ *Török történetírók*, II. 98–99 és 99/1. jegyzet.

¹⁵⁴ *Török történetírók*, II. 383. Az imént tárgyalt vojvoda és ezen kethüdá nevének azonossága miatt gyanúm támadt abban a tekintetben, hogy esetleg az egyik szerző emlékezete nem működött hibátlanul. S valóban, egy rúznámce-bejegyzésből kiderül, hogy Murád béget Klisszából Pozsegára helyezték, ráadásul nem 1543-ban, hanem 1541. október 18-án (míg a vonatkozó tezkere megírására csak 1542. szeptember 22-én került sor). Sajnos a bég eredeti foglalkozására nem tértek ki: Maliye 34, f. 678^r.

¹⁵⁵ Kâmil Kepeci tasnifi 75, f. 90^v.

¹⁵⁶ Mühimme defteri 25, p. 302, No. 2797.

¹⁵⁷ Mühimme defteri 4, p. 161, No. 1647.

¹⁵⁸ Mühimme defteri 1, p. 211/296, No. 1219.

d. Delibasi: Pecsevi krónikájában szerepel az a kitétel, hogy Dervis Haszán boszniai beglerbég „Jeni-Hiszárt felépítette, s ennek szandsákságát a néhai Ferhád pasa deli-basijának,¹⁵⁹ a híres és okos Rüsztém bégnek adta”.¹⁶⁰ Sajnos levéltári forrásból egyelőre nem áll módomban igazolni azt, hogy tényleg létezett-e ez az alkormányzóság. Andreas Birken csak elbeszélő kútfőket citál,¹⁶¹ és Hammer tízkötetes oszmán történetét említi, akinél szintén hiányzik a megbízható dokumentálás.

e. Helyi mír-i álem (zászlótartó): 1556. július 12-én került az elhunyt kopányi szandzsákbég, Naszúh helyére testvére, Mehmed,¹⁶² aki addig temesvári mír-i álemként tevékenykedett.¹⁶³

f. Zíámet-birtokos: az 1529. évi hadjárat naplója szerint a Bécs elleni általános támadás előtt „A kikiáltók a tábor minden részén kihirdették: »Holnap roham lesz; a ki először hatol be a várba, az, ha szubasi, szandzsákot ... fog kapni«”.¹⁶⁴ Az adott esetben nyilván a harci kedv fokozását szolgálta a szépen hangzó ígélet, minthogy azonban a végkimenetel nem volt kedvező, nem kellett betartani. Levéltári forrás is igazolja azonban, hogy kivételes esetekben zíámet-birtokos közvetlenül szandzsákbéggé emelkedhetett. Igaz, ehhez nem ártott egy pasa fivérének lenni: így jutott 1560 januárjában az Akkermani (egykori magyar neve Dnyeszterfehérvár, ma Bilhorod-Dnyisztrovszkij, Ukrajnában) livához Szinán pasa testvére, Hüsejzn, rögtön 250.000 akcséval.¹⁶⁵ Szintén a záim sorból küzdötte újra fel magát, ezúttal Nógrád urává, egy korábbi szandzsákbég, Sejh Emír oğlu Musztafa bég, akinek előkelő társadalmi háttere is belejátszhatott a kedvező döntésbe, 1556. június elején.¹⁶⁶ Báli pasa fia, Ahmed lett „Simontornya és Ozora (az eredetiben Azor)” fő előljárója, akit 1545 vége felé irányítottak oda a szendrői javadalmasok közül.¹⁶⁷ Az egyik nagyhírű balkáni család, az Evrenoszok sarja volt Musztafa zíámet-birtokos, aki 1554 októberében a Vizei szandzsák vezetőjévé vált.¹⁶⁸ Nem látunk viszont hasonló magas kapcsolatot az egyelőre legkorábbi ilyen példánál, amikor az addig a szíriai Lazkijében

¹⁵⁹ E tisztség pontos mibenléte számomra nem világos, de mivel egykori beglerbég szolgálattevőjéről van szó, valószínűleg a tímár-rendszer keretében kapott fizetséget.

¹⁶⁰ *Török történetírók. III. (1566–1659).* Fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916, 88. (Jeni Hiszárt Petrinjával azonosítja. 88/2. jegyzet.)

¹⁶¹ Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches.* (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. B/13.) Wiesbaden, 1976, 47.

¹⁶² Mühimme defteri 2, p. 109, No. 1115.

¹⁶³ Mühimme defteri 2, p. 110, No. 1119. 44.170 akcsés zíámete volt ott: Tapu defteri, 298, p. 18.

¹⁶⁴ *Török történetírók, I.* 340.

¹⁶⁵ Mühimme defteri 4, p. 12, No. 93.

¹⁶⁶ Mühimme defteri 2, p. 88, No. 913.

¹⁶⁷ Emecen-Şahin, *i. m.*, 62.

¹⁶⁸ Mühimme defteri 1, p. 127, No. 703.

élő Hüszejn sorsa változott meg gyökeresen, azáltal hogy 1510 márciusában a Márvány-tengerhez közeli Bigába költözött első embernek.¹⁶⁹ Ugyanez áll azon Hüszejnre is, akinek a babócsai, berzencei, segesdi és szőcsényi palánk körül kellett volna új közigazgatási egységet tető alá hoznia 1585. március közepe után.¹⁷⁰ Minthogy a fenti bejegyzésekben nem tüntették fel az érintettek korábbi járandóságainak az összegét, nem lehet megállapítani, mennyire követték Lütfi pasa azon tanácsát, hogy legalább 80.000 akcséval rendelkezzenek ahhoz, hogy szóba jöhessenek.¹⁷¹

g. Helyi kapudán: a velük kapcsolatos adatok főleg a magyar és a délszláv végekre vonatkoznak. Két fő dunai kapudánként szolgált, mielőtt kiemelték volna: Derjá Koppány,¹⁷² Mehmed Szécsény¹⁷³ vezetőjévé avansált 1550-ben, illetve 1561-ben. Nem egészen világos, hogy a szintén Szécsénybe küldött budai kapudán rangját pontosan írták-e le, ő 1571-ben részesült szultáni kegyben. Szintén két ember tette drávai kapudánként a dolgát, amikor rámosolygott a szerencse: Mehmed lippai bég lett 1580-ban,¹⁷⁴ Szinán pedig szekszárdi 1587-ben.¹⁷⁵ Úgy tűnik, a Gradiskában székelő szávai flottilla parancsnoka is többször jutott magasabb pozícióba: így 1595-ben Ibrahimot ültették a zacsasnai bégi székbe.¹⁷⁶

3. Félkatonai elemek

a. Jürük:¹⁷⁷ 1583. március 23-án utasították az addigi zacsasnai béget, hogy utódjának, a szelániki (Szaloniki, ma Tesszaloniki, Görögországban) jürükük csapatából való Musztafa bégnek megérkezéséig maradjon a helyén.¹⁷⁸

b. Akindzsi bég: bár itt egy félkatonai elem parancsnokáról, már-már egyfajta szandzsákbégről van szó, talán nem fölösleges megjegyezni, hogy közülük is válhatott valaki rendes béggé. Két defterben is egybehangzóan rögzített példám 1563. december 27-i dátumot visel, s Musztafát érinti, aki Inebahti (Lepanto, ma Nafpaktosz, Görögországban) vezetője lett.¹⁷⁹

¹⁶⁹ Muallim Cevdet yazmaları O. 71, p. 372.

¹⁷⁰ Ruznamçe defterleri 78, szigetvári rész, p. 8–9.

¹⁷¹ Tschudi, *i. m.*, arab szöveg, 21.

¹⁷² Emecen-Şahin, *i. m.*, 63–64.

¹⁷³ Mühimme defteri 4. p. 200, No. 2086.

¹⁷⁴ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 28.

¹⁷⁵ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 22.

¹⁷⁶ Nenad Moačanin, *Town and Country on the Middle Danube, 1526–1690*. (The Ottoman Empire and its Heritage, 35.) Leiden–Boston, 2006, 149.

¹⁷⁷ Eredetüket tekintve nomád betelepülők a Balkánra, akik többnyire segédszolgálatokat láttak el.

¹⁷⁸ Mühimme defteri 48, p. 347, No. 1019.

¹⁷⁹ Kâmil Kepeci tasnifi 1866, p. 136; Kâmil Kepeci tasnifi 218, p. 95.

ii. Pénzügyigazgatási szakemberek

a. Helyi defterdár (mál defterdári):¹⁸⁰ egyértelmű levéltári forrás tudatja, hogy az „arab világ” korábbi mál defterdárija az anatóliai Kigi bányaváros körül szerveződött közigazgatási egység vezetője lett.¹⁸¹ Az 1560-as évekre tehető Abdurrahman volt reiszülküttáb, majd egyiptomi, ruméliai tímár defterdári, végül pedig bászrai – pontosan nem körülhatárolt, de talán a minket érdeklő rangban álló – defterdár szandzsákbégi kinevezése.¹⁸² Buda korábbi pénzügyi irányítója volt az a Hüszejn,¹⁸³ aki 1590. január 7-től vehette át a Szécsényi szandzsákot, miután előbb Szekszárdot nézték ki számára.¹⁸⁴

b. Tímár defterdári:¹⁸⁵ Legkorábbi ismert esetem az 1555. november 12-én Görösgal élére tett budai tímár defterdárié, Hüszejné.¹⁸⁶ 1566 szeptemberében Csanádra Temesvárról – azaz vilájeten belülről – helyezték Ali béget.¹⁸⁷ 1574. március 23-ától pedig az addigi bagdadi tímár defterdári, Abdüldzselíl számított a Hezármerdi (régebben elpusztult település Irakban) liva első emberének, 220.000 akcse javadalommal.¹⁸⁸

c. Defter kethüdászi:¹⁸⁹ ha a levéltári anyag nem is jelzi expressis verbis, jó okunk van feltételezni, hogy a Füleki szandzsákot 1558 novemberének második felétől bíró Szokollu Musztafa az előzőekben temesvári defter kethüdászi volt.¹⁹⁰ Következő, időben egymáshoz közel eső három példánkat ruusz defterik őrzik. 1560. március 16-án emlékeztek meg arról, hogy a szigetvilágbéli (vagy algíri) defter kethüdászi, Rüsztém a Vizei szandzsák főnöke lett.¹⁹¹ 1561 januárjában a Vanban hasonló tisztet betöltő Alaüddín kapott közelebbről meg nem nevezett alkormányzói posztot.¹⁹² Végül a Divrigi livába a marasi defter kethüdászit irányították pár hónappal később.¹⁹³ 1563. november 21-én Vidin élére került az anatóliai hászok és ziámetek addigi nyilvántartója, Mehmed.¹⁹⁴ Szulejmán budai

¹⁸⁰ Egy kormányzóság bevételeinek beszédését és nyilvántartását irányító személy.

¹⁸¹ Mühimme defteri 2, p. 63, No. 569.

¹⁸² Matuz, *i. m.*, 42–43.

¹⁸³ Fekete Lajos 1586-ból említ ilyen nevű defterdárt: Fekete Lajos, *Budapest a törökkorban*. (Budapest története. III. Szerk. Szendy Károly.) Budapest, 1943, 212/28. jegyzet.

¹⁸⁴ Kâmil Kepeci tasnifi 336, p. 516. Másutt egy nappal hamarabbra datálták a dolgot: Kâmil Kepeci tasnifi 252, p. 182.

¹⁸⁵ Egy vilájet tímár-birtokainak nyilvántartását irányító tisztségviselő.

¹⁸⁶ Kâmil Kepeci tasnifi 214, p. 5.

¹⁸⁷ Maliyeden müdevver defterler 2356, p. 16.

¹⁸⁸ Mühimme defteri 25, p. 87, No. 982.

¹⁸⁹ Egy beglerbégység hász- és ziámet-birtokainak nyilvántartásával foglalkozó személy.

¹⁹⁰ Gyula Káldy-Nagy, Budin beylerbeyi Mustafa paşa. *Belleten* 210 (1990) 655–656.

¹⁹¹ Mühimme defteri 4, p. 36, No. 357.

¹⁹² Mühimme defteri 4, p. 174, No. 1808.

¹⁹³ Mühimme defteri 4, p. 184, No. 1922.

¹⁹⁴ Kâmil Kepeci tasnifi 218, p. 58.

„defter kethüdászi” pedig 1565. május 6-ától tudhatta magát Szekszárd bégjének.¹⁹⁵ Ugyanitt nyerte el az alkormányzói tisztséget a szintén Budáról érkező Mahmúd 1571. június 26-án, közel 260.000 akcséval.¹⁹⁶ Színén saját tartományi központjából ment Mezd bég a Moldovai szandzsák ügyeit intézni 1575 februárjában.¹⁹⁷ Talán az utódja volt Temesváron Ahmed, aki 1579. március 16-án kapott parancsot arra, hogy azontúl a Simontornya központú közigazgatási egységet vezesse.¹⁹⁸ Őt és fél esztendővel később az új moldovai mírliva, Mahmúd bírt ugyanezzel a háttérrel, ugyanabban a világban.¹⁹⁹

iii. Egyebek

a. A korai idők jeles családjainak leszármazottai: az 1404-ben elhalt Timurtas pasának két unokájáról is úgy tudni, hogy szandzsákbégi pozíciót töltött be, Ali a nyugat-anatóliai Szaruháni,²⁰⁰ Oszmán pedig a közép-anatóliai Germijáni livában.²⁰¹

b. A legyőzött anatóliai bégek fiai: Gökbilgin szerint a II. Murádhhoz menekülő Karamanoglu Ísza bég az 1420-as években a Csirmeni livához jutott, csakúgy, mint a Dzsanik 1428-as elfoglalása után „a birodalomba menekülő” Alparszlanoglu Hüszejn bég is.²⁰²

c. Beglerbégek vagy szandzsákbégek fiai: Csirmen első vezetőjének, Szarudzsa pasának a fia, Umur bég apja helyére lépett, és hosszabb ideig működött ebben a pozícióban.²⁰³ Mehmed bég Szendrő ura volt, midőn az Eszék közelében Hans Katzianerrel 1537-ben vívott sikeres ütközet örömhírét fia, Arszlán vitte meg Isztambulba, s viszonzásul Pozsega vezetésével bízták meg.²⁰⁴ Az 1543-as hadjárat során kiosztott tisztségek között esik szó Báli pasa fiáról, Dervisről, aki a Szegedi szandzsák főnöke lett.²⁰⁵ A példákat ezúttal bőven szaporíthatnánk.

¹⁹⁵ Ali Emiri, Kanuni 292.

¹⁹⁶ Maliyeden müdevver defterler 563, p. 53. (Egészen pontosan: 259.553 akcsés bérig jutott ekkorra.)

¹⁹⁷ Kâmil Kepeci tasnifi 1766, f. 82^r.

¹⁹⁸ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 21.

¹⁹⁹ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 31.

²⁰⁰ M. C. Şehâbeddin Tekindağ, Timurtaş. In: *İslâm Ansiklopedisi* XII/1. İstanbul, 1979, 372–373.

²⁰¹ Gökbilgin, *i. m.*, 29.

²⁰² Gökbilgin, *i. m.*, 13.

²⁰³ Gökbilgin, *i. m.*, 14–15, 29; vakufjuk: 261–265.

²⁰⁴ Az egymást kiegészítő krónikák közlését ezúttal nyugodtan elfogadhatjuk: *Török történetírók*, II. 98, illetve 225.

²⁰⁵ *Török történetírók*, II. 383. Ld. még Káldy-Nagy Gyula, *A Budai szandzsák 1559. évi összeírása*. (Pest megye múltjából, 3.) Budapest, 1977, 8.

d. A szultánfiak nevelője (lalája): II. Bajezid nyolc fia közül kettőnek három egykori lalájáról vannak egymáshoz közeli adataink: Sehinsáh egyik mestere, Musztafa, Agribozt, egy másik, Ahmed, Avlonját kapta meg 18 nap különbséggel 1503-ban.²⁰⁶ Mahmúd sehzáde egykori lalájának, Hüszevnek pedig 1504. március 11-én az Alájjei liva jutott.²⁰⁷ A későbbi II. Szelim nevelője volt egy ideig Dzsáfer bég, midőn 1550. április 29-én Avlonjába tették meg bégnek, minekutána egy nappal korábban az ottani főnök, Hüszejn (?) Sáh béget jelölték ki lalának.²⁰⁸ E városból úgy látszik előszeretettel szemeltek ki sehzáde irányítókat, hisz ezt tették 1554 októberében is,²⁰⁹ s az addigi lalát, Ali béget Avlonja élére állították.²¹⁰ Hasonló eset játszódott le pár évvel később, ekkor Szelimet Lala Musztafa készítgette az uralkodás tudományára – olyannyira, hogy rá is ragadt ez a jelző –, ám Rüsztém nagyvezír áskálódására 1560 szeptemberében Pozsegába küldték,²¹¹ utódja pedig a pozsegai bég, Haszán lett.²¹²

e. Letett vagy megbüntetett beglerbég: a korábbi karamáni mírmírán, Ulama mint bég vette át Pozsega ügyeinek intézését 1550. szeptember 14-én.²¹³ Kászim budai pasa három alkalommal is visszább lépett a hierarchiában: először 1551-ben rakták át Székesfehérvárra, majd a temesvári beglerbégi pozíciótól kellett megválnia, hogy 1557. január 4-én már Mohács és Görösgal élén találjuk,²¹⁴ harmadszor pedig 1560. októberi letételét követően irányították 1561 januárjában legelső bégi állomáshelyére, Mohácsra.²¹⁵ Ide sorolhatjuk az egykori

²⁰⁶ Muallim Cevdet yazmaları O. 71, p. 5, 330.

²⁰⁷ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 473, No. 21.

²⁰⁸ Kâmil Kepeci tasnifi 209, p. 35.

²⁰⁹ Mühimme defteri 1, p. 111, No. 614.

²¹⁰ Mühimme defteri 1, p. 103, No. 564.

²¹¹ Turan, *i. m.*, 556, illetve Mühimme defteri 4, p. 131, No. 1332.

²¹² Mühimme defteri 4, p. 131, No. 1331.

²¹³ Kâmil Kepeci tasnifi 209, p. 96. Köhbach történétírók alapján erzerumi beglerbégnek mondja őt 1548-tól, de gyanakszik, hogy esetleg csak a címet kapta meg: Markus Köhbach, *Die Eroberung von Fülel durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar, 1994, 43–44/42. jegyzet. Adatunk megerősíti a keleti régiókba való rendes kinevezést. Ld. még Dávid Géza, Egy távolról jött oszmán főember a magyar végeken: Ulama bég. *Keletkutatás* 2002. ősz–2006. tavasz [2007] 71.

²¹⁴ Dávid, *A Simontornyai szandzsák*, 15 és 15/32. jegyzet.

²¹⁵ Mühimme defteri 4, p. 175, No. 1825. Nem tudni, a megfáradt pasa eljutott-e régi-új posztjára, az tény, hogy 1561. március 31-én már Mahmúd volt a bég Mohácscon: Mühimme defteri 4, p. 200, No. 2085. Egyesek szerint Temesváron halt meg: Anton C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymâns des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamten, Beamte und Richter aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien. Transkriptionen und Übersetzungen*. Unter Mitarbeit von Claudia Römer. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 183.) Wien, 1986, 78. Életére ld. Dávid Géza, Kászim vojvoda, bég és pasa. I–II. *Keletkutatás* 1995. ősz [1997] 53–66, 1996. tavasz [2000] 41–56.

kapudánt, Ahmedet²¹⁶ is, aki Nikápoly (törökösen Nigbolu) bégjeként távozott az árnyékvilágból.²¹⁷ A 17. század végéről van még tudomásom hasonló esetről: 1685. november elején Ali korábbi rakkai kormányzó jutott a nyugat-anatóliai Ajdini szandzsákhöz.²¹⁸

f. Áttért keresztény főemberek: közülük a legismertebb hazai példa Markházy/Márkházi Pálé, aki sikertelen erdélyi fejedelmi akciói után Isztambulban börtönbe került, majd 1583 táján felvette az iszlámot. Több verzió is felmerült, hogy miként viszonzózzák konverzióját. Felvetődött önálló közigazgatási egységként Babócsa, majd egy rossz anatóliai szandzsák, de végül Simontornyán kötött ki.²¹⁹ A birodalom másik végéről, Grúziából származik az az értesülés, hogy egy vallást váltó földbirtokos megtarthatta korábbi területeit, immár szandzsák formájában.²²⁰

E talán váratlanul sokféle szandzsákbéggé válási lehetőség – és még bizonyosan nem merítettük ki az összes variációt – arra vall, hogy a kijelölés elsődleges kritériumának az uralkodó iránti feltétlen hűségnek és lojalitásnak kellett lennie. Ennyire eltérő neveltetésű, társadalmi háttérű és szaktudású, különböző életmódot folytató embert más nemigen hozhatott közös nevezőre. A birodalom egyik titka, hogy miként tudta szavatolni a többnyire gyökértelen, első generációs muszlimok töretlen odaadását. A velük kapcsolatban alkalmazott megnyerési módszerek közül az egyik a magas szintű bérezés volt, bár maga a hatalom bővölete is elég lehetett sok egyszerű származású *kul* számára a birodalom érdekeihez való már-már tökéletes azonosuláshoz.²²¹

²¹⁶ Az egyetlen szóba jöhető személy, Kemankes Ahmed pasa 1532–1534 között látta el a flottaparancsnoki tiszteket: İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. II. M. 1513–1573, H. 919–981. İstanbul, 1948, 437.

²¹⁷ Kâmil Kepeci tasnifi 75, 122^r.

²¹⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat 174, f. 37^v.

²¹⁹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Turcica I. Karton 54. Konv. 1. 1585. I; Konv. 2. 1585. II–III; Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 21. Később Zvornikba tették át (Karácson, *Török–magyar oklevéltár*; 135, No. 172), majd Jenőbe (Turcica I. Karton 65. Konv. 3. 1588. III.) (A bécsi hivatkozások Fazekas István regesztái alapján: *Segédletek a Osztrák Állami Levéltár (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv) magyar vonatkozású irataihoz*. Szerk. Fazekas István–Kenyeres István–Sarusi Kiss Béla. CD adathordozó.) További életrajzi adataira itt most nem térek ki.

²²⁰ Kâmil Kepeci tasnifi 1866, p. 67, 71. A helynév Lidzsának látszik, nem sikerült azonosítanom. Esetleg Liváne (ma egy völgy a török–grúz határon) nevét írták el.

²²¹ Fodor Pál, *Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságtudatáról. Történelmi Szemle* 37 (1995) 373–374.

Career possibilities in the Ottoman Empire: who could be appointed to the post of a *sancakbegi*?

Géza DÁVID

Career paths in the Ottoman Empire are rather difficult to follow. First appointments to the post of a *sancakbegi* start to be more or less well documented from the beginning and even better from the middle of the sixteenth century. Normative sources (“laws”) specify 14 or 15 officials who could become district governors when leaving the Seraglio. Archival material corroborates the testimony of these enumerations without exception.

However, there were a great number of other fortunate people who could reach the highly esteemed position of a *sancakbegi*. These can be categorized as men of the Court, members of the Sultan’s family, and servants outside the Palace. Several subgroups and fields of activity can be delineated within each class by using different types of *defters* and rarely by relying on trustworthy narrative evidence.